

Eötvös Loránd Tudományegyetem

Bölcsészettudományi Kar

Doktori disszertáció tézisei

dr. Sátori Ágnes

Állatokhoz való viszony a társas-társadalmi kapcsolatok rendszerében

Pszichológia doktori iskola

Szocializáció és a Társadalmi folyamatok Pszichológiája alprogram

A bizottság elnöke: Dr. Oláh Attila CSc., egyetemi tanár

Hivatalosan felkért bírálók:

Jekkelné Dr. Kósa Éva CSc., habil. egyetemi docens

Dr. Solti László egyetemi tanár

A bizottság titkára: Dr. Bugán Antal CSc., egyetemi tanár

A bizottság további tagjai: Dr. Fodor László CSc., egyetemi tanár

Dr. Fülöp Márta, Dr. Csibri Éva (póttagok)

Témavezető: Dr. Barkóczi Ilona DSc., professor emeritus

Budapest, 2006

1. Előszó

Az állatorvos tudomány és a pszichológia látszólag egymástól távol eső tudomány területek. A gyakorlat azonban azt mutatja, hogy az állatorvosi szakmában szinte nélkülözhetetlen egyes pszichológiai ismeretek alkalmazása, s tanulmányaim arra is rámutattak, hogy a pszichológia is színesebbé válhat, sőt gyarapodhat egyes állatorvosi területek megismerésével.

Az elmúlt évtizedekben egyre gyakoribb probléma az állatorvosok felé mutatkozó megváltozott igény a társadalom részéről (állatok szinte emberként való kezelése, gazdák felé irányuló empatikusabb viselkedés). Erre magyarázatot adhat a radikálisan növekvő mértékű társ-állattartás, de a megváltozott gazda és kedvence közötti kapcsolat is. Az állatorvosok a mai napig úgy hagyják el az egyetemet, hogy nem tanulnak pszichológiát, bár munkájuk jelentős hányadában 'kénytelenek' a gazdákkal is foglalkozni, s a pszichológusok is csak elvétve hallanak az ember-állat közti kapcsolat jelentőségéről, pedig munkájuk során tudatosan használhatnák e kapcsolat jótékony hatásait.

Magyarországon a rendszerváltás számos pozitív változást hozott, de egyes kutatások rámutattak negatív hatásaira is. Az egyik legfontosabb ilyen hatás az egyének talajvesztése kapcsolatrendszereikben, s az ezzel együtt megfigyelhető személyes elbizonytalanodás.(Kósa,LanAnh,1999). Az emberi kapcsolatok megfogyatkozása, a nukleáris családmódel terjedése, a megélhetés biztonságának csökkenése mellett, hazánkban ugrásszerűen nőtt a társként tartott kedvencek száma. Egyes külföldi vizsgálatok már az 1980-90-es években vizsgálni kezdték a társállatokkal való kapcsolat hatásait az emberekre nézve.(pl. Jenkins, 1986, Beck, 1986, Stambach, Turner, 1999) E vizsgálatok igazolták, hogy a kedvencek embereket helyettesíthetnek gazdáik szociális hálójában, simogatásuk csökkenti a gazda vérnyomását, a kutyatartás javítja a szívinfarktusból való fölépülés esélyét, s az állattartással megfigyelhető a másokkal való kommunikáció mennyiségi, minőségi növekedése is, hogy csak néhány hatást emeljünk ki.

Magyarországon a gazda és kedvence közti kapcsolat az utóbbi időszakban jelentős változáson ment keresztül. Az 1980-as évektől a praxisok szintjén érezhető változás, hogy a gazdák egyre többet áldoznak kedvenceikre, fontosabbnak tartják nem csak egészségük megőrzését, de a

velük való emberi bánásmódot is. Ezek az állatok gazdáik jellemzése szerint már igazi családtagok. A társként tartott állatok iránti szeretet a gyermekkortól kezdődik, szülőktől, példaképektől tanulható, s egyes vizsgálatok (Kidd és Kidd, 1996) szerint, generalizálódik a vadállatok irányába s együtt jár később a természet- és állatvédelemben játszott aktívabb közreműködéssel is. Az állattartással kimutathatóan nő a gyermekek empatikus viselkedése, a másokra való odafigyelés, a gondoskodás igénye, s később, e viselkedés az emberek irányába is inkább megfigyelhető. (Levinson, 1978) Fontos az is, a társadalom hogyan vélekedik az egyes állatfajokról, mert az azokról alkotott sztereotípiák befolyásolják a velük, sőt az állat gazdáival kapcsolatos attitűdöket, tetteket is. Ezek ismerete hasznos lehet a pszichológusok és az állatorvosok számára, de a hétköznapi állattartóknak is.

2. Kérdésfelvetések

Az állati viselkedés sokoldalú tudományos vizsgálat tárgya. E tekintetben különbséget lehet és kell tenni a természetes közegben mutatózó állati viselkedés és az ember által konstruált, ilyen értelemben, mesterséges környezetben megfigyelhető viselkedés között. A gyarapodó szakirodalom jelentős része az előbbi irányba tájékozódik, jelen értekezésünk viszont mindenekelőtt **az emberi-társadalmi közeghez szoktatott** állatok tanulmányozására irányul, mégpedig kifejezetten és koncentráltan **az ember-állat interakció** kutatására, az állatokkal kapcsolatos **emberi tapasztalatok, vélekedések, magatartások összefüggéseinek** felderítésére vállalkozik.

Kutatásainknak a fentiekben meghatározott tág körében rendszeres tudományos elemzés hazánkban még nem készült, a nemzetközi szakirodalom is csak vonatkozó alkalmi részeredményeket közöl, ilyen módon egész kutatássorozatunk felderítő jellegűnek minősülhet, valamint nélkülözi azokat a szaktudományos előzményeket, melynek alapján markánsan körülhatárolt hipotéziseket és eldöntendő kérdéseket lehetne megfogalmazni. Ugyanakkor azonban az e tekintetben rendkívül informatív, sokágú állatorvosi tapasztalat, a határterületeken halmozódó etológiai tudásanyag, és a kapcsolódó fejlődés- és szociálpszichológiai kutatások alapján már előjáróban meg lehet fogalmazni néhány olyan **alapvető megállapítást**, amelyen felderítő jellegű, empirikus

tapasztalatgyűjtést felölő kutatómunkánk nyugszik. Célunk volt annak vizsgálata is, hogy a felhalmozott ismeretek a gyakorlatban hogyan alkalmazhatóak.

1. Élnék a köztudatban meglehetősen általános attitűdök és sztereotípiák az állatokkal kapcsolatban. Ezen attitűdök és sztereotípiák tetten érhetők a magyar lakosság körében is. Kitüntetett szubjektív jelentősége van az állatok között azon háziállatoknak akik bevonódnak a családi közösségekbe, gazdáikkal szinte – személyközi – szociális kapcsolatba lépnek.
2. Az állatokkal kapcsolatos közfelfogást egyfajta hasadt kettősség – disszociáció – jellemzi, ami szerint egyfelől az állat érző, értő, szociális lény, másfelől az állat az emberi szükségletek szolgálatába állított eszköz. E kettősség jegyében – regisztrálható társadalmi különbségekkel – az emberek egyfelől túlbecsülik az állatok antropomorf jellemzőit, másfelől viszont elfogadják az állatok felhasználásának célszerűségét.
3. Az állatokkal kapcsolatos nézetek hátterében szerepet kap a természeti környezettel kapcsolatos általános beállítódás. Ez felölleli azokat az attribúciókat, hogy egyfelől mi veszélyezteti az élővilágot, az állatfajokat, másfelől, hogy milyen indokból tartanak és tanítanak emberek állatokat. Az állatokkal kapcsolatos sztereotípiák, az állattartással kapcsolatos feltételezések kivételnek az állattartók társadalmi közmegítélésére.
4. Kedvező nemzetközi és biztató magyarországi tapasztalatok vannak azzal kapcsolatban, hogy az állatokkal való találkozás, az állattartás és tanítás hozzájárul a kompetenciákban, fejlődésében korlátozott személyiség belső harmóniájához és külső (tapasztalatszerző, társas) nyitottságához. A hatás regisztrálása, feltételeinek variálása hozzásegíthet a hatásmechanizmus jobb megértéséhez, és ily módon is megveti az alapját a tudatos és módszeres állatterápiának, mint rehabilitációs és általános egészségfejlesztő eljárásrendszernek. Mindebben fontos, általánosítható tanulságok rejlenek a szocializáció általános folyamatára, ennek az ember-állat interakció révén történő előmozdítására nézve is.
5. A társállatok megváltozott, modern környezetben, szoros kapcsolatban élnek gazdáikkal, s viselik ennek pozitív, negatív

következményeit egyaránt. Diszharmonikus kapcsolat hatására az állatoknál viselkedési zavarok jelenhetnek meg, illetve megfigyelhetők társállatok ellen irányuló erőszakos cselekedetek is.

Tájékozódásunk és empirikus kutatómunkánk szociálpszichológiai jelleget is ölt, amennyiben az ember-állat kölcsönhatás alkotóelemeként fel kívánjuk tárni:

- a) az állat, és a különböző állatfajok **szociális reprezentációját**, ebben a tapasztalati és kulturálisan kialakított és hagyományozódó kognitív elemek együttesét,
- b) az állatokhoz fűződő társadalmi viszonyulást, ezen **attitűd** összetettségét és a benne rejlő motivációs feszültségeket,
- c) az állatok által **az emberi életben betöltött funkciók, szerepek** változatosságát, a velük kapcsolatos magatartás észlelését és megítélését, a **harmonikus és diszharmonikus kapcsolat** következményeit
- d) az állattartók különböző típusainak észlelését és megítélését,
- e) az állatokkal kapcsolatos **tapasztalatszerzés egyéni és intézményes formái** megtapasztalt működés módjának közmegítélését és a hozzájuk fűződő várakozásokat (különös tekintettel az Állatkert szerepére),
- f) az állatoknak és az állattartásnak az emberre gyakorolt – terápia célból kiaknázzható, szervezhető – **szociális-mentális hatásait**.

2.1. A kutatás szakaszai

Többlépcsős, kvantitatív és kvalitatív jellegében is különböző módszereket alkalmazó **kutatásunk főbb szakaszai és összetevői** a következők voltak:

- 1) *Állatokról, állattartásról alkotott sztereotípiák és attitűdök vizsgálata a magyar lakosok körében*
1999-2000 év között, 1000 fő részvételével reprezentatív mintán
- 2) *Attitűdök, sztereotípiák, tudás a Fővárosi Állat- és Növénykerttel kapcsolatban*
A, Állatkertek szerepének vizsgálata
B, Az állattartás befolyásoló hatása
C, A Simogató szerepének vizsgálata
D, Az állatkertek szerepe a fogyatékkal élőknek
E, Az állatkert kommunikációs rendszerének vizsgálata
A felmérések 1999-2004. közötti periódusban történtek 370 személy kérdőíves vizsgálatával.
- 3) *Kutyák viselkedési zavaraival kapcsolatos kutatások*
A, Viselkedési zavarok előfordulása kisállat-praxisban
B, Állattartók kutya-képzéssel és agresszivitással kapcsolatos attitűdjeinek vizsgálata
C, Kutyakiképző centrumok szerepe a viselkedési-zavarok megelőzése és kezelése kapcsán, előzetes vizsgálat
A felmérések 1999-2006 között összességében 740 állattartó bevonásával történtek

3. Állatokkal, állattartással kapcsolatos attitűdök, sztereotípiák a közgondolkodásban

E fejezetben első része áttekintést adott az állatokkal való kapcsolat alakulásáról, az ősidőktől napjainkig.

Második része áttekintette azokat a releváns külföldi és magyar irodalmi forrásokat, amelyek segítették a kutatómunka megalapozásában.

4. Állatokkal kapcsolatos attitűdök, sztereotípiák a magyar lakosság körében a 2000.évi reprezentatív felmérés alapján

A vizsgálatot 1999/2000 év fordulóján, 1000 fős, reprezentatív mintán vették fel, kérdezőbiztosok segítségével. A teljes kérdőív (Természet és történelem, 2000) 4 blokkra oszlott, ezek egyike, az állatokról, állattartásról, és ezekkel kapcsolatos területekről alkotott sztereotípiákat, gondolkodást vizsgálta. Az állatokkal kapcsolatos rész, 21 kérdésből, 76 részkérdésből állt. Egyes kérdések a növényekkel, állatokkal kapcsolatos vélekedést vizsgálták, mások a társállatok tartásáról való gondolkodás feltérképezésére, az állatokkal, állatfelhasználással kapcsolatos attitűdök megismerésére, a környezet-szennyezésről való tudásra irányultak. Az egyes fajokról, gazdatípusokról alkotott sztereotípiák megismerését célzó kérdések is a kutatás fontos részét képezték. A kérdések közt voltak nyílt (27) és zárt kérdések (49), alkalmaztunk szabad asszociációs kérdésfeltevést, és skálás minősítést is. A válaszok kódolása után, az adatok elemzését az R statisztikai szoftver segítségével, és SPSS 12.0-val végeztük.

Az egyes változók nem, lakóhely, kor, és iskolavégzettség szerinti eloszlásának homogenitását khi-négyzet teszttel, szimulált p-értékű khi-négyzet teszttel, és Fisher-féle egzakt teszttel néztük. Ahol az ANOVA feltételei teljesültek, egytényezős varianciaelemzést használtunk. A csoportok közötti többszörös összehasonlítást Tukey-féle post hoc tesztekkel végeztük el.

Az egyes állatok különféle tulajdonságai megítélésének az összehasonlítására korrespondencia elemzést végeztünk. Szignifikancia szintként minden esetben a 0.05-ös p-értéket használtuk.

Néhány a fontosabb eredmények közül:

1. A lakosok többsége a kutyákat kedveli, kutyát tart (54%), és magasabbra is ítélik a kutyatartók arányát. A második helyen a macska áll, mint emberhez legközelebb álló állat (9%).
2. A magyar lakosság az állatok felhasználása tekintetében utilitarista-haszonelvű felfogású, nagyobb részt elfogadják a lakosok az állatok vadászatát (64%), az állatfelhasználást kísérletekben (67%), s az USA, Németország és Japán lakosaival összehasonlítva, hasonló sorrendben, de nagyobb arányban ítélik fontosnak a különböző okokat a fajok kihalásának tekintetében. A fontossági sorrend a következőképp alakult: 1.környezet szennyezés, 2.élettér csökkenés, 3.ipari szennyezés, 4.vadászat, 5.mezőgazdaság térhódítása, 6.gyors változások, 7.ragadozók eliminálása, 8.természetes kiválasztódás, 9.idegen fajok betelepítése.
3. A magyar lakosok körében jól körülírható, konzisztens sztereotípiák élnek különböző állatokról. Például: szelíd őz, alattomos kígyó, buta számár, hűségese kutyá.
4. Az állatokról alkotott sztereotípiák nagy szerepet játszanak, abban hogy az adott állatokat tartó embereket hogyan ítélik meg. A velük kapcsolatos attitűdöt is átszínezik ezek a vélekedések. Például: kígyó/kígyótartó negatív megítélése, kutya/kutyatartó pozitív megítélése.

A demográfiai mutatók közül a nem, az életkor, a lakóhely és a képzettség több kérdés kapcsán is jelentős befolyásoló tényezőnek bizonyult. Kiemelhető a nők humanista, moralista orientációja például a vadászattal kapcsolatos attitűdökben (kevésbé elfogadó, jobban elutasító), a képzettség szerepe például a fajok kihalásának okairól való gondolkodás kapcsán (vadászat szerepét kevésbé, csökkenő életteret, környezetszennyezést jobban hangsúlyozzák a magasabban képzettek), s a lakóhely befolyásolja például a kutyatartásról, annak okairól alkotott gondolkodásunkat. A városlakók sokkal inkább humanista, kevésbé haszonelvű megközelítést mutatnak, mint a vidékiek. Az életkor számos kérdésnél befolyásolta a válaszokat, például az idősebbek a fajok kihalása kapcsán, a vadászat szerepét fontosabbnak vélik.

Állatkertekkel kapcsolatos attitűdök, sztereotípiák vizsgálata kapcsán több kutatást is folytattunk. 1999 és 2004 között a Fővárosi Állat- és Növénykertben 5 felmérést végeztünk. Összesen 370 személyt kérdeztünk állatkertekkel kapcsolatos gondolkodásáról. A kutatásokból levonható fontosabb következtetések a következőkben foglalhatók össze:

- a) Az állatkertek látogatása jó előre-jelzője a későbbi látogatásnak. Eredményeink szerint azonban nem a gyermekkori, hanem a felnőttkori látogatás az, mely jobban bejósolja a későbbi állatkertbe járást. (Ez az eredmény eltér a külföldi irodalmi adatoktól)
- b) Az állatkerti állatok helyzetét a látogatók jobbnak ítélik, mint a nem-látogatók
- c) A gyermekek az életkor előre haladtával, az állatok helyzetét egyre rosszabbnak ítélik
- d) Az állatkert jövőbeni látogatásának szándékát a televízióban, rádióban hallott, vagy újságban olvasott információk nem befolyásolják számottevően, de az állatkertben szerzett személyes tapasztalatok, az ott szerzett kellemes élmények igen.
- e) A sérültek számára az állatkertek képző, nevelő funkciója kiemelt jelentőséggel bír, kifejezetten megnyilvánul ez a vak, és látáskárosodott gyermekek estében.
- f) Az állatkertek szerepének megítélését befolyásolja a látogatás gyakorisága (minél többet jár valaki állatkertbe, annál pozitívabban ítéli meg azt), maga a látogatás ténye (pozitív irányban befolyásol), az életkor (például gyermekeknél az életkor előrehaladtával egyre rosszabbnak vélik az állatkerti állatok helyzetét), vagy az egészségi állapot (vakok, látássérültek számára a képzés, mint funkció kiemelt szerepet kap). A legfontosabb szerepek, minden vizsgált csoportban megjelennek, de más sorrendben, s az állatkertek környezeti nevelésben játszott szerepe minden esetben az első helyeken került kiemelésre.

5. Az ember és állat közti kapcsolat alakulásának pszichológiai és állatorvosi vonatkozásai

E fejezet első részében a gyakorlati tapasztalatok alapján felvázoltuk az ember-állat kapcsolat folytonos dinamikáját. Az állat- és ember életének alakulásával változik kettejük kapcsolata. Bár gazdát és kedvencét szoros egységnek tekinthetjük, kettőjük kötődése a történések függvényében hol lazább, hol szorosabb. Az állatok az élet számos területén jelen vannak, a gyermekek felnövekedése során éppúgy szerepet játszhatnak, mint idős korban. A kommunikáció a gyermekek életkorának előrehaladtával is változást mutat. Egyre nagyobb szerepet kap a verbalitás, (párhuzamosan a szemkontaktus keresésével) az érintéssel szemben. Ez alól kivételt a sérült gyermekek és a serdülők jelentenek, ahol az érintés, a testi kontaktus keresése felerősödik.

Az állatok állandó jelenlétükkel oldják a szorongást, segítenek a krízishelyzetek átvészelésében, az egészség megőrzésében. Élettartamukból adódóan azonban (kutyánál a maximálisan várható életkor 15-16 év, de nagyok az egyedi eltérések, teknősök esetében akár 25 év is lehet, kistrácsalóknál alig pár évvel számolhatunk) elkerülhetetlen a kedvenc elvesztésének megélése. A kapcsolat felbomlása mindkét fél számára komoly következményekkel jár. A veszteség feldolgozása ember és állat esetében hasonló folyamatot mutat, és hasonló jelentőséggel bír.

A fejezet második része, irodalmi adatok és személyes tapasztalatok alapján, az állatok ellen irányuló erőszakkal, annak okaival, kezelésével foglalkozott. Fontos összefüggés mutatkozik az állatok- és emberek elleni agresszió kapcsán. A házastárs bántalmazása, a gyermekek bántalmazása, és az állatok bántalmazása, vagy elhanyagolása, mind ugyanannak a szociális betegségnek különböző megnyilvánulási formái. (Arluke, 1986, Arkow, 2005)

A gyakorló állatorvos sokat tehet, akár saját praxisa területén is, az állat-, ember-védelemért. Megfelelő nyitottsággal, odafigyeléssel kiszűrhetők a bántalmazásos, vagy elhanyagolásos esetek. (Arkow, 1994) Utóbbiaknál a gazdával folytatott beszélgetés, a probléma megvilágítása (az állat igényeiről, tartási szükségleteiről adott felvilágosítás) is elegendő lehet az állat sorsának jobbra fordításához. Ha bántalmazott állat kerül a rendelőbe, a sérülések ellátása után segítséget lehet kérni a segítő szervezetektől

(állatvédők, humán segítő szervezetek), s értesíteni kell a rendőrséget is, mivel az állatkínzás bűncselekménynek minősül.(2004.évi X.tv., 1978.évi IV.tv. és a hozzá kapcsolódó jogszabályok módosítása, 266/B §) Fontos lépés lenne ez nem csak az állatok, de a bántalmazó családban élő gyermekek védelme kapcsán is.

A fejezet harmadik részében a diszharmonikus kapcsolat másik következményével, az állati viselkedészavarokkal foglalkoztunk.

A kutyás gazdák kedvenceikkel kapcsolatban egyre több viselkedési problémáról számolnak be. Az okok feltérképezése kapcsán, gyakran több – a viselkedészavar kialakulásához vezető- tényező együttes hatása látható. A hibás tenyésztői munka, a nevelés-, a kölyökkori szocializáció elmaradása, vagy a családi viszonyok hirtelen változása is vezethet agresszivitás, félelem, vagy más probléma megjelenéséhez. A gazdák a megoldást leginkább kutyakiképzőktől, állatorvosoktól várják.

Saját tapasztalataim megerősítettek abban, hogy az okok legtöbbször szorosan összefüggenek egymással. Nem képzelhető el a kutyák viselkedésterápiája, a környezeti tényezők pontos ismerete, s a gazda 'kezelése' nélkül. Szükség van etológiai, állatorvosi, és pszichológiai ismeretekre egyaránt. A kezelés mindig hosszabb (több hét, hónap) időt vesz igénybe, a terápiás terv összeállításánál több hétre előre kell tervezni, s ha szükséges, az utánkövetés, a folyamatos konzultációk alapján módosítani kell a terápiát.

A fejezet negyedik része azt vizsgálta, az állatok pozitív hatásai, hogyan segíthetnek a fizikai-, mentális jóllét alakításában. Ennek kapcsán vizsgáltuk az állat asszisztált terápiákat (AAT) és aktivitásokat (AAA).

Az állat-segítette foglalkozások számos területen alkalmazhatók. Terápiák esetében alkalmazhatóságuk lényege, hogy az állat, egy szakember által felépített terápiás programba illeszkedve, katalizátorként gyorsíthatja a folyamatokat, motivációs 'eszközként' segíti a terapeuta munkáját. .Nem terápiás folyamatoknál, kötetlenebb formában, oldja a szorongást, serkenti a kommunikációt, vagy a fizikai-, szellemi aktivitást. A folyamatban csak olyan páciensek vesznek részt, akik nyitottak az állattal kialakítandó kapcsolat irányában, s más egészségi paramétereknek is megfelelnek (például, nem allergiások az állat szőrére, stb.). Az állatok 'felhasználhatóságát' szigorú állatorvosi, kiképzői ellenőrzés előzi meg, a

munka során, az állatvédelmi szempontok folyamatos betartását is ellenőrzik. Terápiák esetében szigorú feltételrendszer érvényesül (forgatókönyv, rögzítés, adatfeldolgozás, stb.), az egyszerűbb, állat asszisztált aktivitásoknál, bár előre készített tervek alapján zajlik a foglalkozás, az a résztvevők igényeihez rugalmasan igazítható.

6 Összefoglaló

Dolgozatom a társadalmi közegben élő állatok, s az ember-állat közti interakció tanulmányozására irányult.

Megkísértem felvázolni a magyar társadalom állatokhoz fűződő viszonyulását. Különbőféle állatfajok szociális reprezentációját, az attitűdök összetettségét, az ember és állat közti kapcsolat harmonikus és diszharmonikus működésének hatásait.

Munkám során számos vizsgálatot végeztem, egymástól látszólag távol eső tudományterületeken. Az egyes kutatások eredményeinek részletes összefoglalása, mindig az adott fejezet végén látható.

Jelen fejezet, az előzetesen megfogalmazott kérdések szempontjából összesíti a kapott eredményeket:

- I. A magyar lakosok esetében jól körülírható, generális-tehát demográfiai és kulturális különbségektől független- sztereotípiák, és erős, konzisztens attitűdök figyelhetők meg egyes állatfajokkal kapcsolatban. Az attitűdök, kognitív tartalmában a személyes tapasztalatok mellett nagy szerepet játszanak az állatokkal kapcsolatos hiedelmek. Az affektív információ tartalmat sok esetben jelentősen befolyásolja az állatokkal kapcsolatos antropomorfizáció.
- II. Az egyes állatfajokkal kapcsolatos sztereotípiák és attitűdök, mintegy bejósolják az adott fajt tartó gazdákkal kapcsolatos társadalmi viszonyulást.
- III. A gondolkodásban kimutatható egyfajta hasadt kettősség, disszociáció. Egyrészt az állatok antropomorf jellemzőinek méltányolása, egyes esetekben túlértékelése, másrészt az állatok felhasználását (vadászat, állatkísérletek, tenyésztés) illető utilitarista-haszonelvű elfogadás, attitűd.
- IV. Az állatokkal kapcsolatos tapasztalatszerzésnek egyéni és intézményes formái vannak. Az állatkertek kiemelt jelentőséggel bírnak, mert hozzájárulnak az állatok, állattartás és

természetvédelem iránti pozitív attitűd kialakulásához. Az oktatásban, nevelésben, fajok védelmében játszott szerepüket a magyar lakosok jelentősnek ítélik.

- V. A rendszerváltás éveit követően, az állatok kiemelt szerephez jutottak az emberek életében. A gazdával kialakított harmonikus kapcsolat esetén, az élet számos területén jelen vannak, pozitív hatást gyakorolnak (empátia fejlődés, egészség megőrzés). Diszharmonikus kapcsolat esetén, az állatoknál viselkedési zavarok alakulhatnak ki, melyek megítélésben fontos szerepet játszanak a gazda személyi preferenciái, az elfogadott viselkedési normák. Kezelésükben a pszichológia és pszichiátria ismerete, módszerei, az etológia és az állatorvoslás tudásanyaga egyaránt szükséges lehet. A diszharmonikus kapcsolat másik következményeként említhető az állatok ellen irányuló erőszak. E deviáció hátterében, az emberbántalmazások kapcsán fellelhető okok húzódnak meg.
- VI. Az állattartásnak, de, az akár csak alkalmi jelleggel, állatokkal létesített kapcsolatoknak is, több területen kimutathatóan pozitív hatása van az emberi jólétre. E hatások (fizikai, szociális, mentális) szervezett formában, terápiás céllal kiaknázhatók

Függelék

A dolgozat egyes részeit együtt tekintve számos állatról (12), azok iránti attitűdökről, sztereotípiákról, s ezek hatásáról is képet alkothatunk. Ezek is segítenek annak értelmezésében, az adott faj hogyan él, mennyire elfogadott, s milyen szerepet játszik, játszhat az emberek életében. A dolgozat terjedelme már nem tette lehetővé ilyen összefoglalások bemutatását, de az egyes állatokról rajzolható 'portré' a doktori disszertáció olvasása során mindenki számára elkészíthetővé válik. Én most, a tézis-füzet adta lehetőséget kihasználva, szeretném a magyar lakosok, a **kutyával** mint legtöbbet tartott és leginkább kedvelt állattal, tartásával, szerepével kapcsolatos,- s a dolgozatban legaprólékosabban körüljárt- gondolkodását összefoglalni.

A kutya

Magyarországon 2000-ben, arra a kérdésre, hogy milyen háziállatot tart vagy tartana szívesen otthon a megkérdezettek 54 %-a a kutyát jelölte meg első helyen – ez egybeesik azzal, hogy az 'állat' szó hallatán is ez a faj, ami a többségnek eszébe jut. Átlagosan a válaszadók úgy gondolják, hogy 58 % a kutyatartók, 51 % a macska tartók aránya. (Magyarországon a legutóbbi ilyen felmérések alapján, a háztartások közel 40 százalékában, másfél millió magyar háztartásban tartanak kutyát, macskát pedig 1 millió 60 ezerben. (www.pfma.hu) Szignifikáns különbséget találtunk a lakóhely szerint ($p < 0.001$), vidéken az emberek magasabbra értékelik a tartott állatok számát, a városlakók pedig alacsonyabbra.

Az értékelés nem függ az ember személyes beállítódásától, vagyis attól, hogy a kutyákat vagy a macskákat szereti inkább. Az eredmények alapján a nők jobban szeretik a macskákat ($p < 0.01$), vidéken a mindkét állatot kedvelők aránya nagyobb ($p < 0.05$). A kutyát legkevésbé az alacsony képzettségűek szeretik, s az iskolai végzettség növekedésével nő a kutyakedvelők aránya is ($p < 0.01$). A kutyát kedvelők nagyobb hányada, a magasabb képzettségűek közül kerül ki. Az egyik fajt sem szeretők aránya városi lakóhelyeken szignifikánsan magasabb ($p < 0.05$).

A *kutyatartás okaként nyílt kérdésre*, a válaszadók a következő sorrendet állították fel. Első helyen a házőrzés szerepelt (49 %), ezután a társ, barát funkció következett (16%), ezt követte a szeretet (11 %), majd a húség (9%), majd magány elleni tartás (8%), végül a divat miatt tartás (3%), és az egyéb

kategóriák. A házőrzés az egyetlen, hagyományosan haszonelvűként definiálható funkciója a kutyának, a többi, a társaság, barátság, a szeretet, a hűség és a magány elűzése miatti funkció, mind szociális funkciók. Ez azt erősíti meg, hogy a kutya napjainkban már sokkal inkább társas szerepet tölt be, részt vesz a társas támogatásban, szociális partnernek tekinthető az emberek részére. (Serpell, in Fine, 2000)

A *kutyatartás okairól zárt kérdésfeltevéssel* is kérdeztünk, a válaszadóknak sorrendet kellett felállítani a megadott 6 kategóriából. Első helyen a házőrzés szerepelt, a második helyre a válaszadók a szeretet, a harmadik helyre (illetve a második-harmadik helyre lényegében azonos megítéléssel) a magány elűzésének szerepét sorolták. Negyedik helyre került a személyvédelem, ötödik helyre a tenyésztés miatti tartás. Hatodik helyre a sport célú kutyatartás.

A magány miatti tartást előbbre sorolják a budapestiek, a vidéki városokban élők ($p < 0.001$) és a magasabb iskolai végzettségűek ($p < 0.001$).

A szeretet miatti tartást a budapestiek sorrendben az első helyre tennék ($p < 0.001$) és a képzettebbek is fontosabbnak tartják ($p < 0.001$).

A házőrzés miatti tartás, bár szinte minden kategóriában az első helyen szerepelt, de az alacsonyabb iskolai végzettségűek nagyobb arányban helyezik az első helyre ($p < 0.001$), s ugyanez elmondható a vidékiekre is ($p < 0.001$).

A sport miatti tartást a budapestiek nagyobb arányban jelölik meg, az első helyeken ($p < 0.05$).

A személyvédelem, amiről azt feltételeztük, hogy a házőrzéssel fog együtt járni, mindössze a negyedik helyre sorolódott és elmondható, hogy a vidéki városok lakói előbbre sorolják, mint a budapestiek, vagy a községek lakói ($p < 0.001$).

A tenyésztés miatti tartás, ami az ötödik helyre került, szintén a vidéki városok lakói szerint fontosabb szerepkör ($p < 0.01$).

További analízis (korrespondencia analízis) eredményeként mondható, hogy a szeretet és magány elűzésében játszott szerep szorosan együtt jár. Hasonló együttjárást láthatunk a tenyésztés és a sportcélú állattartás között, és elkülönül a házőrzés és a kutyák személyvédelem miatti tartása.

Attitűdöket vizsgáló, zárt kérdéseknél, a magyar lakosok nagy része a kutyát, macskát már mint a család teljes jogú tagját szokta jellemezni. „A kutya és a macska valójában a családtagja lehet, olyan helyet foglalhat el, mint a gyermek.” – mondatot a válaszadók általában igaznak tartják.

Szignifikáns eltérést találtunk lakóhely ($p < 0.01$) és életkor szerint is ($p < 0.01$). Elmondható hogy a budapestiek sokkal inkább családtagként kezelik állataikat, s igaz ez a 70 év felettiekre is. Több más kutatás is arra mutatott rá, hogy a nagyvárosi, s így a budapesti kutyatartás is, különbözik a vidéki kutyatartástól. A lényegi különbség az állatok elsődlegesen szeretet miatti tartásából, és a családban betöltött, kiemelt szerepkörből ered. A 70 évesekre jellemző, hogy már nagyon gyakran magányosan élnek, a házastárs halála, a rokonok távolsága és 'időhiány' miatt, számukra az állatok legtöbbször, tényleges társat jelentenek. (Szatmári, 2002)

A 2000. évi felmérés alapján az is kirajzolódott, hogy a lakosok jelentős része úgy véli, 'a kutya olyan, amilyen a gazdája'. Szignifikáns eltérés a képzettség szerint volt, a képzettebbek nagyobb mértékben tartják igaznak ezt a megállapítást ($p = 0.02$). Az állítás, a köznapi értelemben, sokkal inkább a belső, mint a külső tulajdonságokra utal. Az állatorvosi tapasztalat azt mutatja, hogy, ha a gazda és kutyája között nagyfokú a megfelelés, jó párosként, általában harmonikusan működnek, ellenben, az egymáshoz semmiben sem hasonlító gazda-kutya párosoknál, gyakrabban fordulnak elő kapcsolati problémák. Az évek alatt, a párosok összecsiszolódnak, hasonlóvá válnak, harcias emberek kutyáinál gyakran láthatunk idegenek elleni agresszivitást, még a nyitott, barátságos gazdák kutyái, legtöbbször barátságos, nyílt kutyaként ismerkednek környezetükkel.

A kutyák lakásban tartását a többség nem helyesli, s nem tartják helyesnek gyermekekre bízni a kutyasétáltatást.

A szterotípiák vizsgálata kapcsán, a kutyát nagyrészt pozitív jelzőkkel jellemzik az emberek (90 %), a negatív jelzők száma kevés (3,7 %). A kutya a válaszadók számára a *férfiassággal* kapcsolódik össze.

Szabad asszociációs kérdésben, az első hat leggyakrabban említett fogalom, jelző, ami a kutyáról a megkérdezetteknek eszébe jutott a következő képen alakult. Első helyen a hűség szerepelt (60 %). Kiemelendő, hogy amikor az embereket a kutyatartás okairól kérdeztük, első helyen nem a hűség, vagy a társ-barát funkció, hanem a házőrzési funkció szerepelt. A szabad asszociációs válaszban azonban, a házőrzés, a második helyre szorult és alig 8 %-ot ért el az említés aránya. Harmadik helyen a társ-barát funkció (7%), negyedik helyen a ragaszkodás (5%). Ötödik helyen az állat értelmi képességei lettek említve (4%). Hatodik helyen a harapás-marás szerepelt, az említés aránya már kevés (2.4 %)

A tulajdonság-párok mentén megadott jellemzés is pozitív képet mutat. A kutyát rendkívül értelmesnek tartják. A kutya értelmi képességeit, egy

másik kérdés kapcsán, szintén jónak értékelik. Arra a kérdésre, hogy vajon a kutyák felismerik-e önmagukat a tükörben, a válaszadók 50% a, 'többnyire igaz'-zal felelt (macskánál ez az arány mindössze 27%).

A kutyákat közepesen szelídnek, küllemüket tekintve szépek minősítik. Úgy gondolják, hogy az állat az érzelmek kifejezésére nagymértékben képes, s inkább mozgékonyak, erősnek tartják.

A kutyák iránti negatív attitűd leginkább a harapástól való félelemből származik.

Összességében elmondható, hogy a kutyák irányában fellelhető attitűdök humanista, utilitarista jellegűek.

A kutyáról kirajzolódó sztereotípiák sok valós összetevőt mutat, de az antropomorf gondolkodás is fellelhető benne.

Kíváncsiak voltunk arra, vajon létezik-e sztereotípiák, harapós/vad kutyáról is, köthető-e -a sztereotípiák tekintetében- e viselkedési forma külső-, vagy belső tulajdonságokhoz, jegyekhez? S ha igen, mennyire befolyásolják ezt személyes tapasztalatok, a média, vagy mesék, a hiedelmek?

A 'harapós kutya' a magyar lakosok szerint vicsorog, ugat, félelmetesen néz ki. Jellegzetessége a támadó állás, a szúrós tekintet. Nagynak, erősnek jellemzik, sokan említik a 'harc kutyákat'.

A sztereotípiák meglehetősen sok tapasztalati elemet tartalmaz (vicsorgás, támadó állás, szúrós tekintet, fogcsattogtatás). Az állat nagyságáról, erejéről, félelmetességéről alkotott kép, csakúgy, mint a harci kutyák említése, véleményem szerint, inkább a média hatásának tulajdonítható. Az állatorvosi tapasztalat szerint, a harapások nagyobb részét kicsi, vagy közepes termetű kutyák okozzák, s kevés a nagy testű, vagy harci ebek okozta sérülés – ez utóbbiak ugyanis, sokkal inkább fajtársaikra, a kutyákra agresszívak.

Feltételeztük, hogy mivel a kutya, pozitív megítélésnek örvend, ez a *gazdákról alkotott sztereotípiát* is kedvező irányban befolyásolja.

A tacsókátartókat állatszerető embernek jellemzik. Leginkább idős, öreg embereknek, akik kedves, barátságos viselkedésűek. Jónak, szelídnek, szerény embernek gondolják őket, gyakran megjelenik, hogy ezek az emberek magányosak, feltételezik, hogy kicsi, alacsony, egyszerű, átlagos emberek. Inkább nőnek képzelik el a válaszadók őket.

A kutyás-rendőrök és a harci kutyákat tartók csoportja haszonelvű (utilitarista), domináns attitűdökkel közelít a kutyához. A mentőkutyások, bár szintén dolgoznak kedvenceikkel, inkább humanista, moralista

attitűdökkel jellemezhetőek. Ha a nemek szerinti megoszlást is figyelembe vesszük, ez az attitűd-különbség pontosan megfelel a külföldi irodalmi adatoknak is. (Gunter, 1999), miszerint a férfiakra az utilitarista, dominanciális, a nőkre a humanista, moralista orientáció jellemző. Kedvencükhöz legnagyobb mértékben a magányos gazdák kötődtek (együtt töltött idő, kutya párválasztásban játszott szerepe).

Általánosságban elmondható, hogy a kutyatartókat mindenki barátságosnak jó kedvű, közvetlen embereknek írja le, nyitottnak, akik szívesen kommunikálnak és törődnek embertársukkal (Serpell, 1991, Gunter, 1999). Vizsgálataink arra is ráirányítják a figyelmet, hogy a gazda-típusok szerint komoly eltéréseket tapasztalhatunk a megítélésben.

A kutyával alakuló kapcsolat minőségét, következményeit vizsgálva több tényezőt is tanulmányoztunk.

A *diszharmonikus kapcsolat* egyik következménye lehet a *kutyák elleni erőszak*. Sokszor figyelhető meg, a társként tartott kutyák bántalmazása. 2003-2004 között 28 felderített esetben, közel 100 kutya elleni bántalmazás került napvilágra (Fiáth, Stríbk, 2004). Az ellenük elkövetett erőszakos cselekedetek sokszor a családi erőszak más formáival is együtt járnak, felhívva azokra a figyelmet.

A kutyák nem megfelelő tartása, nevelése miatt hibásan alakuló kapcsolat hatására, egyre több kutyánál jelentkezik *viselkedési probléma*. Ezek különböző fokúak lehetnek, de ha a kezelés nem megfelelő, az nem ritkán az állat exterminációjához vezet.

1999-ben, *rendelői mintában*, a kutyák 32%-a mutatott valamilyen agresszivitást (ember, vagy állat iránt), s 60%-a félt valamitől (vihar, közlekedési eszköz, ember, stb.). Ha a kutyát barátságosnak minősítette gazdája, az nem támadott az étel elvételénél ($p < 0.02$), s ha a kutya félt az emberektől, gyakrabban támadott meg idegent ($p < 0.05$). A kutya fajtája és a barátságosság összefüggésében marginális szignifikanciát találtunk ($p = 0.053$), vagyis a kiválasztott fajta, nem jósolja be biztosan az állat későbbi viselkedését.

Nem találtunk azonban pozitív korrelációt a játékok típusa és az agresszivitás között, s a tekintetben sem, hogy az etetést végző személye és az agresszivitás irányultsága összefüggene.

2003-ban a *gyermekek iránti kutyatámadások, és a kutya/gyermek nevelés iránti igény tanulmányozása* kapcsán számos elgondolkodtató eredményt kaptunk. A kutyák nagy része gyakran (27%), vagy akár mindig (47%) találkozik gyermekekkel, ez utóbbi feltehetően azoknak a családoknak az arányát is

jelöli, ahol a gazdák gyermekes családokból kerülnek ki. A kutyáknak közel egy ötöde (21 %) csak néha találkozik gyermekekkel, 2 % pedig soha. A kutyák nagy része (76 %) nem támadt még soha gyermekre, 24 % azonban már igen. A gyermekek elleni támadások a következő képen alakultak (összes támadás %-ban). Legtöbb a véletlen bántalmazás miatt (25%), ezt követi a direkt bántalmazás és a gyerekek utálata (a kutya nem szereti a gyermekeket) miatti támadás (17-17%), majd az étel elvétel miatti támadások következnek (13%), végül a játék elvétel, és a ihenésmegzavarás (4-4%). A kutyák persze még számos más okból is támadhatnak gyermekekre (területörzés, másik kutya miatti támadás, rangsor vita, stb.), ezek aránya 20 % volt. Mind a gyermekek iskolai oktatása a felelős állattartásról és az állatokról, az állatokkal való helyes bánásmódról, mind pedig a kutyák képzése indokolt lenne. A válaszadók többsége (83 %) nagyon fontosnak tartja a gyermekek oktatását, de a gazdák alig több mint fele (61 %) tartja fontosnak a kutyák oktatását. Bizonyos harapás típusok esetén, a gazdák fontosabbnak tartják kiemelni a kutyák oktatásának szükségességét. A direkt bántalmazás miatt támadó kutyák gazdái, 76 %-ban tartják szükségesnek az ebek képzését. Hasonló arányú igényt látunk ott, ahol a kutya, a gyermekek nem szeretése, utálata miatt támadott (76%). Mivel a viselkedés előfordulása a jövőben bejósolható, vélhetően a gazda feltételezi, hogy a kutya megfelelő oktatásával legközelebb elkerülhető lesz a harapás.

Az étel elvétele miatti harapást, úgy tűnik, a gazdák nem tekintik komoly problémának. Akiknél ez már előfordult, mindössze 33 %-ban igényelnék a kutya oktatását, azonban a gyerekeknél a tanítást a gazdák 88 %-a tartja nagyon fontosnak. Feltételezhető, hogy a tulajdonosok úgy vélik, a kutyának az étel iránti védelme elfogadható viselkedés. Sokkal inkább fontosnak tartanak a gyermekek oktatását, feltehetőleg arra, hogy ne vegyék el a kutyától az ételt, mint annak az oktatását, hogy a kutya maga ne reagáljon agresszívan az étel elvételére. Pedig az a kutya, amely a gazdára az étel elvételekor agresszívan reagál, birtoklási agressziót mutat, s később más helyzetekben is támadólag léphet fel. Azok a gazdák, ahol a kutya direkt bántalmazás miatt már támadt gyerekekre 92 %-ban, fontosnak, sőt elengedhetetlennek tartják a gyermekek oktatását, a kutyák képzését azonban 'csak' 76% jelölte. A gazdák feltételezhetően abból indulnak ki, hogy a gyermekeket kell arra tanítanunk, hogy ne bántsák az állatokat, megfelelően bánjanak velük és ezért feltehetően, a jövőben majd kevesebb legyen a bántalmazás, kevesebb legyen az ebből eredő harapások száma is.

2005-2006-ban kutyakiképző centrumokat vizsgálva, immár a kutyák nevelésével, képzésével, a viselkedési problémákkal kapcsolatban próbáltunk képet kapni. E kutatás jelenleg is folyik, előzetes eredményei azonban figyelemfelhívó jellegűek.

A gazdák nagy része a kutyák oktatása, a szocializáció miatt kezd el iskolába járni (70%), a jó társaság és a barátok jelentős szempontnak bizonyultak (21%). A sport, vagy verseny célú kutyázás úgy tűnik, hogy jelentősebb az iskolát választók szemében, mint az átlagembereknek (lásd. korábban: kutyatartás okai), a gazdáknak 33 %-a kifejezetten e miatt keres fel kutyaiskolát. A viselkedési probléma miatti iskolába járást, 6 % jelölte csak meg. Azonban más kérdés kapcsán kiderült, a kutyák nagy része problémás valamilyen tekintetben (59%), mégis az iskolaválasztást, ez a gazdáknak sokszor nem indokolja.

Az iskolákba járó kutyák nagyobb része (26 %) agresszivitási problémákkal küzd. Félelmi problémák a kutyák 18 %-nál fordulnak elő. A rombolás, tehát a destruktív viselkedés a kutyák 7 %-át érintette és az egyéb problémák aránya 8 %. Egyéb probléma volt az éjjeli ugatás, az önfejtőség, a szökődés, a durva játékok.

Viselkedési problémára az iskolát, mint megoldási lehetőséget a válaszadók 32 %-a jelölte meg. Egyéni kiképzővel véli megoldhatónak problémáit a válaszadók 10 %-a. Állatorvoshoz a problémás kutyák gazdáinak mindössze 2 %-a fordult, és nem találtunk egy olyan kutyát sem, amelynél gyógyszeres kezelési móddal próbálkoztak volna, akár mint kiegészítő terápiával is. Egyéb módszerekkel a gazdák 10 %-a próbálkozott, itt említhetünk különféle szakkönyveket, irányzatokat, volt aki egyszerűen a családi háttérrel jelölte meg, mint megoldási kulcsot. A gazdák 6 %-a számolt be arról, hogy bár próbálkozott, a kutya problémái mégsem oldódtak meg.

A kutya a mai, magyar társadalomban már nem csak mint egyszerű 'kedvenc' szerepel, sokkal inkább mint családtag, barát, társ jelenik meg.

Az emberek életében, különböző szakaszokban más és más funkciót tölthet be. Az emberrel alakított *harmonikus kapcsolatban*, lehet szociális facilitátor, segítheti az emberekkel való kapcsolatfelvételt, válás esetén, vagy családtag halála esetén segíthet krízishelyzetek átvészelésében, de akár fizikai biztonságot is szolgálhat egyedül élők esetében. A számos pozitív hatás, nem csak az állattartók, de terápiás állatok közreműködésével bárki számára elérhető, Magyarországon a legtöbb állatterápiás foglalkozáson kutyákat alkalmaznak.

A disszertációhoz használt legfontosabb irodalmak jegyzéke:

1. ANDERSON R.K., HART B.L., HART L.A. (1984): *The Pet Connection*. University of Minnesota Press, Minnesota.
2. ARKOW, P. (2003): *Breaking the greles of violence: A guide to multidisciplinary interventions*, Latham Foundation, Purdue University Press, Alameda
3. ARLUKE, A. (1997): Understanding Cruelty to Animals. *Society and Animals*, 5, 3. 183-193.o
4. BECK, A., KATCHER, A. (1996): *Between pets and people*. Purdue University Press, West Lafayette, Indiana.
5. BERGLER, R.(1988): *Man and dog*. Blackwell Scientific Publications, Oxford.
6. CARVER, C.S., SCHEIER, M.F. (1998): *Személyiség pszichológia*. Osiris, Budapest.
7. COLE, M., COLE, S.R. (1998) : *Fejlődéslélektan*. Osiris, Budapest.
8. CUSACK, O. (1988): *Pets and mental health*, The Haworth Press, New York.
9. DRISCOLL, J. W. (1995.) Attitudes toward Animals: Specie Ratings, *Society and Animals*, 3, 2, (www.psyeta.org/sa/sa3.2/driscoll.html)
10. FINE, A. (2000): *Handbook on Animal Assisted Therapy*, Academic Press, NewYork
11. GOSLIG, S.D., JOHN, O.P., KWAN, V.S.Y. (2003): A dog's got personality: A cross-species comparative approach to personality judgements in dogs and humans. *Journal of Personality and Social Psychology*, 85, 6. 1161-1169.o
12. GUNTER, B. (1999): *Pets and People*. Whurr Publishers Ltd., London.
13. HELLEBREKERS, J.L. (ed.) (2002): *Állatfájdalom*. Sík kiadó, Budapest.
14. HORWITZ, D., MILLS, D., HEATH, S. (2002): *Canine and feline behavioural medicine*. Bsava, Waterwells, 8-61.o
15. KATCHER, A. (1979): *Social support: Effects of pet ownership*. Int. Group for the Study of the Human/Companion Animal Bond (ed.), University of Dundee Press, Dundee
16. KIDD, A.H., KIDD, R.M. (1990): Factors in children attitudes toward pets. *Psychological Reports*, 66.,775-786.o.

17. KIDD, A.H., KIDD, R.M. (1996): Developmental factors leading to positive attitudes toward wildlife and conservation. *Applied Animal Behaviour Science*, 47. 119-125.o
18. KÓSA, É., LAN ANH, L., GOODWIN, R., NIZHARADZE, G., EMELYANOVA, T. (1999): Bizalom és szociális támogatottság a rendszerváltás után. *Alkalmazott pszichológia*, 1, 3. 31-45.o.
19. LEVINSON, B.M. (1972): *Pets and human development*. Springfield, Charles C. Thomas Publisher, Illinois
20. MANNING, A., SERPELL, J., (eds.) (1994): *Animals and human society*. Routledge, London.
21. MYERS, O.E. (1994): Child-Animal Interaction: Nonverbal Dimensions, (www.psyeta.org/sa/myers.html)
22. O'FARREL, V.(1992): *Manual of canine behavior*. B.S.A.V.A. Publications, Cheltenham
23. PLOUS, S. (1993): Psychological Mechanisms in the Human Use of Animals. *Journal of Social Issues*, 49, 1. 11-52.o.
24. PODBERSECK, A, PAUL, E.S., SERPELL, J.A. (2000): *Companion animals and us*. Cambridge University Press, UK.
25. READE, L.S., WARAN, N.K. (1996): The modern zoo: How do people perceive zoo animals? *Applied Animal Behaviour Science*, 47, 109-118.o.
26. SMITH, E.R., MACKIE, D.M. (2004): *Szociálpszichológia*. Osiris, Budapest.
27. STEWART, M.F. (1999): *Companion animal death*. Butterworth-Heinemann, Oxford.
28. WOODS, B. (2002): Good zoo/bad zoo: Visitor experiences in captive settings. *Antrozoos*, 15, 4. 343-361.o.

Az értekezés témakörében megjelent fontosabb publikációk:

1. Állatokkal, állattartással kapcsolatos attitűdök, sztereotípiák a közgondolkodásban. Alkalmazott pszichológia, 2001. 3.évf. 1.sz
2. Állatokkal, állattartással kapcsolatos attitűdök, sztereotípiák a közgondolkodásban, 1-2.rész, másodközlés, Kisállat Praxis, 2003/1, 2., 4.évf, 1-2.sz.
3. Mosolyvarázslók I., Harmonikus kapcsolat a társállatokkal, Kisállat Praxis, 2003/3.
4. Mosolyvarázslók II., Az ember-állat kapcsolat alakulása csecsemőkorban, Kisállat Praxis, 2003/4.
5. Mosolyvarázslók III., Az ember-állat kapcsolat alakulása az óvodáskor idején, Kisállat Praxis, 2004/1.
6. Mosolyvarázslók IV., Az ember-állat kapcsolat alakulása a kisiskolás-, és a korai serdülőkor idején, Kisállat Praxis, 2004/4.
7. Mosolyvarázslók V., Az ember-állat kapcsolat alakulása a serdülő- és felnőttkor idején, Kisállat Praxis, 2004/6
8. Mosolyvarázslók VI, Kedvencek elvesztése, I, Kisállat Praxis, 2005/2
9. Mosolyvarázslók VII, Kedvencek elvesztése, II., Kisállat Praxis, 2005/4
10. Az Állatvédelmi törvény módosítása kapcsán, Kisállat Praxis, 2003/6
11. Állatvédelemről, kicsit másképp...I., Kisállat Praxis, 2005/5
12. Állatvédelemről, kicsit másképp...II, Kisállat Praxis, 2005/6
13. Viselkedészavarok kezelése az állatorvosi praxisban , Kisállat Praxis, 2006/3
14. Viselkedészavarok kezelése és megelőzése kutyáknál., Kisállat Praxis, 2006/4
15. A magyar lakosok viselkedésproblémákkal kapcsolatos vélekedésének vizsgálatai, az oktatás kérdése (I.) Kisállat Praxis, 2007/1

16. A magyar lakosok viselkedésproblémákkal kapcsolatos vélekedésének vizsgálatai, az oktatás kérdése (II.) Kisállat Praxis, 2007/2

Konferenciákon, szakmai továbbképzéseken elhangzott előadások:

1. 2001. szeptember, Rio de Janeiro, IX. Nemzetközi ember-állat kapcsolat konferencia, Attitudes, stereotypes toward animals, pet ownership and wildlife in Hungary
2. 2002. szeptember, ÁOTE, Nyílt nap, Állatokkal kapcsolatos attitűdök, sztereotípiák a közgondolkodásban
3. 2003. május-december, összesen 11 előadás, Kutyák viselkedészavarai, a megelőzés-, kezelés lehetőségei, Állatorvosi Kamara által elismert továbbképzéseken, Budapesten, vidéken
4. 2001-2006., minden évben Workshop a Pszinapszison, téma: Az állatterápia
5. 2003. Előadás a Pszinapszison, Az ember-állat kapcsolat alakulása születéstől elmúlásig
6. 2005. FÁBE „Az ember- és állatbántalmazás közti kapcsolat”, konferencián: Az állatterápia alkalmazása a bántalmazás utáni rehabilitációban
7. 2006. FÁBE „Az ember-állat kapcsolat szerepe az egészségmegőrzésben és betegségmegelőzésben, tudományos szimpózium, 2 előadás: Az ember-állat kapcsolat hatása a kedvencekre, Az állatterápia, mint lehetőség a gyógyításban és megelőzésben
8. 2005, Állatasszisztált terápia alkalmazása sajátos nevelési igényű gyermekek körében - I. Országos szakmai konferencia Szombathely, 2 előadás: A TETRA, állatterápiás kockázatmentességi protokollja, Állatasszisztált programok speciális nevelési igényű gyerekekkel
9. 2006, MEOE, Hivatalos kiképzésvezetői tanfolyamán, Előadás leendő kutyakiképzőknél, A korai szocializáció, a viselkedési zavarok megelőzése és kezelése

